

By, marsk og geest 7

Årsberetning 1994

Den antikvariske Samling i Ribe

By, marsk og geest 7

»Odin fra Ribe« - 4,2 cm høj mandsmaske af støbt bly. Odins hoved med det flotte, svungne overskæg flankeres af to ravne Hugin og Munin, som tilhvisker Odin vise råd om verdens gang. Sandsynligvis lavet i Ribe i 700-årene, men fundet for få år siden i en kasse med bøjede søm. Tegning: Lars Hammer.

Årsberetning 1994

Den antikvariske Samling i Ribe

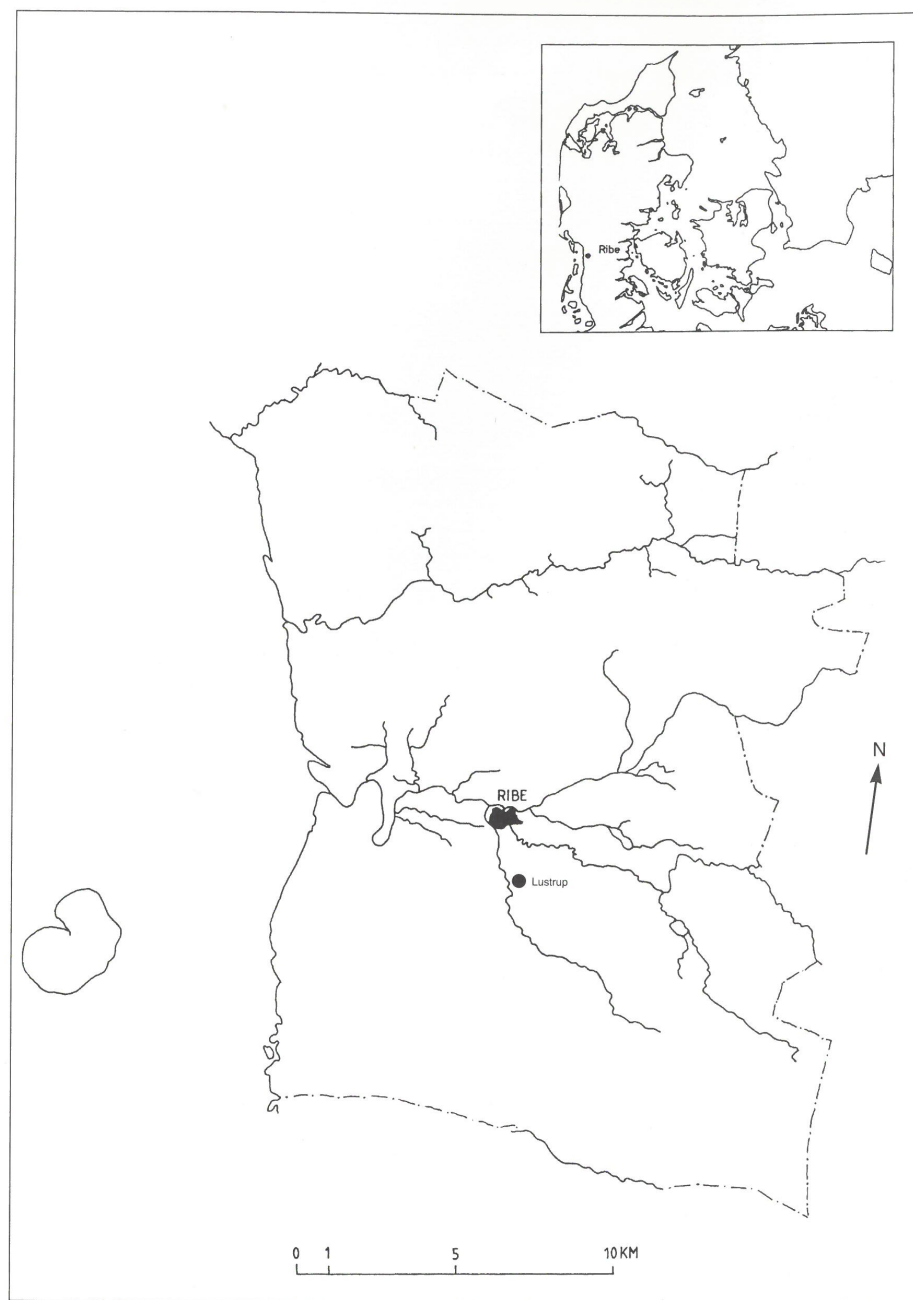
By, marsk og geest 7

Årsberetning 1994

Den antikvariske Samling i Ribe 1995

ISBN 87-89827-10-4

ISSN 0905-5649

Indhold

Mindeord	3
Per Kristian Madsen Ribes lange middelalder - om Den antikvariske Samlings nye udstilling	5
Else Roesdahl Handel og middelalderarkæologien - et debatoplæg	11
Per Kristian Madsen Pavelige blysegl - en rekvisit i senmiddelalderens fromhedsliv?	15
Hans Skov Dæmning, møllestrøm og byport - en arkæologisk undersøgelse af Nederdammen og Nørreport i Ribe	31
Steffen M. Søndergaard Bygningsarkæologisk undersøgelse af 1500-tals bindingsværkshuset i Fiskergade i Ribe ..	41
Søren Mulvad Lustrup Birketing	51
Claus Feveile Gråbrødregade i Ribe - arkæologiske resultater 1995	61
English abstracts	67
Årets tal 1994	70
Publikationer	72

Fig. 1. Ribe Domkapitels pokal er fremstillet i 1596 i Hamburg. Den skulle måske have været skænket til Christian 4. ved dens kroning i 1598, men blev først afleveret til Kongen efter kapitlets opløsning 1736. I dag findes den på Nationalmuseet. Foto: Kit Weiss.

Ribes lange middelalder

- om Den antikvariske Samlings nye udstilling

Af Per Kristian Madsen

Indledning

Med "middelalder" menes den periode i historien, der ligger mellem den klassiske oldtid og renæssancen. Ordet blev opfundet af den pavelige bibliotekar Giovanni Andrea i 1469, og han mente det i høj grad nedsættende. Renæssancen, hans egen tid, betød den strålende genfødsel af oldtidens ædle idealer og kunstneriske stræben. Middelalderen var den mørke, munkefimsende mellempæride, som det nu gjaldt om at distancere sig fra - trods det faktum, at netop middelalderens lærde havde sørget for at viderebringe den tradition, som renæssancen nu gjorde sig til gode med.

I dansk sammenhæng dækker middelalderen tiden fra vikingetidens slutning omkring år 1000, og frem til Reformationen i 1536. Udstillingen i Ribe strækker sig noget videre, idet den medtager tiden frem til ca. 1700. Den opererer altså med begrebet "den lange middelalder", forstået på den måde, at middelalderens institutioner og væsentlige dele af dens samfundsorden levede videre til helt ind i det attende århundrede (fig. 1).

I 1736 var det 200-året for Reformationen. Man indførte tvungen konfirmation i Danmark, og biskop Erik Pontoppidan stred mod resterne af, hvad han anså for overtro og for dummelse med udspring i den papistiske, katolske middelalder.

I Ribe skrev Peder Terpager (1654-1738) sit monumentale værk "Ripæ Cimbricæ", som udkom i 1736. Her udnyttede han både de rige skriftlige kilder om byen og som noget nyt, sine arkæologiske iagttagelser af byens undergrund f.eks. i denne klarsynede beskrivelse af Ribes centrum: "Omend vor Domkirke rejser sig storslået fra det højereliggende sted kaldet Liljebjerget, må man dog stige

fem eller flere trin ned for at komme ind på grund af det lavereliggende gulv. Der er to årsager hertil: for det første fordi talrige ildebrande i byen har efterladt ruiner, som gader i nærheden af kirken har dækket af, ligesom også kirkegården lidt efter lidt er vokset op; den anden årsag må søges i den ødelæggende oversvømmelse, som 1634 er berømt for." Ikke nok med det, Terpager var desuden i stand til at vurdere og bedømme de forskellige perioders arkitekturformer i Domkirken: "Kirkens sydside lukkes af en tredelt søjlegang", og der er "langt større elegance i kirkens arkitektur end i søjlegangens".

Terpager var barnefødt i Ribe. Han kom aldrig - med undtagelse af sine studieår i København - uden for sin fødeby. Derfor er det imponerende, at han i den grad er med på sin samtids noder. At indrage arkæologiske fund og ræsonnementer var først da begyndt at gøre sig gældende i forskningen, og ofte var det rene skattegravninger, som blev bedrevet. Terpager derimod gik systematisk frem i sit arbejde, og alene af den grund sætter han skel i Ribes historie. Han står derfor som afslutningen af den nye middelalderudstilling i museet "Ribes Vikinger" - eller begyndelsen, om man vil, for man kan også starte sit museumsbesøg omkring 1700 og derfra gå baglæns gennem tiden.

Udstillingens mål og indhold

Målet med udstillingen var ikke at fremlægge en strengt tidsmæssigt opbygget udviklingshistorie om Ribe. Selvfølgelig skulle byens fremvækst, dens tilpasning til terrænet og historien om dens huse udgøre væsentlige elementer. Man skal kunne gå til ud-

stillingen med sine indtryk ude fra byen og få disse uddybet, eller man skal med oplysningerne fra udstillingen som ballast kunne bevæge sig omkring i Ribes gader og ind i byens huse.

Udstillingens overordnede referenceramme - for en sådan blev faktisk afstukket fra begyndelsen - er på den ene side ikke særlig original, men på den anden særdeles vid. Skelettet i udstillingen er menneskets forhold til sig selv, til sin sjæl og sin krop og sin omverden, som det kommer til udtryk i den middelalderlige Gudstro. Til belysning heraf måtte både det rige arkæologiske fundmateriale og byens skriftlige kilder med. Desuden er der medtaget et vist mål af generelle træk om middelalder-menneskets livsvilkår. Balancen bestod i, at udstillingen ikke måtte få slagside i den retning på bekostning af de lokale forhold.

Udstillingen måtte nødvendigvis også skildre Reformationen i 1536 og dennes brud med den romerske kirke. Både på et nationalt og et lokalt plan samt ikke mindst tillige på det trosmæssige plan. I dette og i andre dele af udstillingen berøres dermed emner, der med nogen ret kan henføres til det mentalitetshistoriske, og som i hvert fald indebærer en tolkning fra udstillingsplanlæggerens side. Men uden en sådan tolkning bliver enhver udstilling efter min mening kedelig.

Principper

Visse praktiske principper var gældende for arbejdet. For det første skulle der, i lighed med hvad der gælder museets afsnit om Ribes vikingetid, opretholdes et skarpt skel mellem udstillingsdelen med dens ægte fund og så Oplevelsesshallen. I denne er der for middelalderafsnittets vedkommende ikke tale om nogen form for direkte rekonstruktion, hverken fra Ribe eller nogen anden by.

Ideen er på en sammentrængt plads at vise et bybillede ca. år 1500, og inspirationen er hentet dels i den foreliggende viden om Ribe og andre byer, dels i middelalderens billedverden. Huse, konstruktionsdetaller, materialer osv. er inspireret af den viden, som for-

midles i udstillingens fakta-del, men de har aldrig udgjort det hele, som de tilsammen danner i Oplevelsesshallen. Kirken med den bemalede arkitektur kan genspejle en af Ribes bykirker under ombygning ved år 1500, og gavlhuset har konstruktive træk hentet fra Ribes senmiddelalderlige bindingsværkshuse. Forlægget til selve bybilledet med byggepladsen stammer fra en række middelalderlige bogillustrationer, hvoraf nogle er gengivet i udstillingen. Kvinden på vej op ad stigen med et mørteltrug på skulderen vidner om kvinders beskæftigelse inden for byggeriet, sådan som det kendes fra bl.a. Ribe.

Det andet hovedprincip var så vidt muligt kun at gengive samtidige billeder i tilknytning til de udstillede fund. Middelalderen er rig på kunst af enhver art, den er farveglad og tilmed nærmest billeddyrkende. Fra illuminerede håndskrifter, altertavler, malerier og grafik rundt om i Nordeuropa og helt fra Italien er der hentet inspiration og illustration til udstillingen. Ingen siger, at det så netop sådan ud i Ribe, som det ses på miniaturene. Men bøger med billeder af den art har været i brug i byen, og de valgte fremstillinger var en del af Ribes vide omverden.

Gangen i udstillingen

Udstillingen har inddraget udenlandsk materiale, og den forløber ikke strengt kronologisk, men styres af nogle hovedtemaer, som frem mod afslutningen ca. ved år 1700 bliver forholdsvis mere tidsmæssigt afgrænsede. Går man ind i udstillingen fra Oplevelsesshallen, møder man straks afsnittene om føden og klæderne samt om verdensforståelse og verdensorden, om sygdom og sundhed, liv og død (fig. 2). Et vigtigt afsnit skildrer Kirkens dominerende rolle både som frelsesanstalt og som den, der varetog socialvæsen og sygepleje, og i det hele prægede samfundet med sine idealer om næstekærlighed og fred.

Byen Ribes udvikling skildres gennem kort og en terrænmodel, og dens vigtigste institutioner, såsom Domkirken, kirkerne og klostrene, Riberhus, befæstningen og portene, har alle selvstændige afsnit. Som supple-

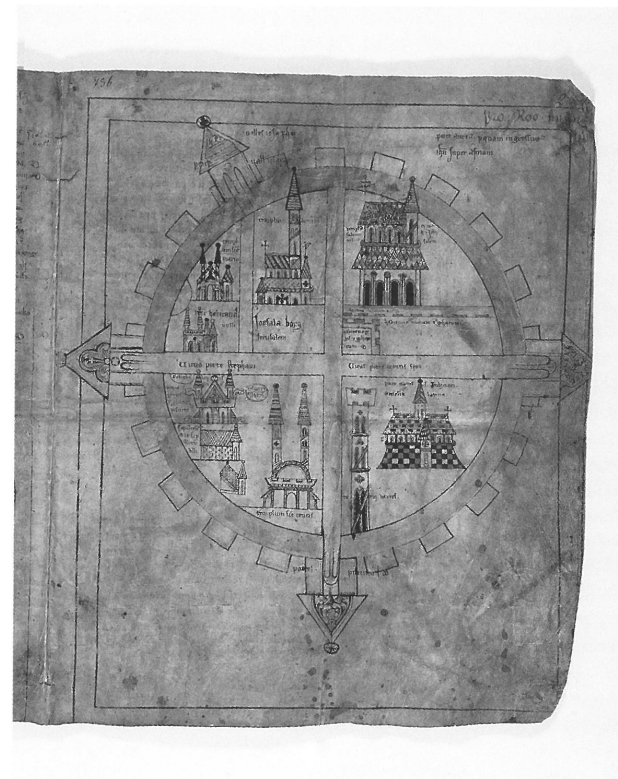

Fig. 2. Jerusalem med det nordiske navn "Jorsala Borg". Tegneren har fantaseret sig til en idealiseret hjulformet byplan, hvor han har placeret helligstederne. Jerusalem var verdens centrum, også set fra Danmark. Det Arnamagnæanske Institut, København.

ment til den lokalt forankrede fortælling står plancher om middelaldersamfundets opbygning til forskellig tid og om byens styre.

Bylivets grundlag var for Ribes vedkommende dens deltagelse i handelssamkvemet omkring Nordsøen og udbyttet af de lange forbindelseslinier herfra ind i Baltikum. Middelalderens sejlads rundt om Skagen med korn og træ fra Østersølandene udførtes blandt andet af skippere, som stod i tjeneste hos Ribe-redere, og en hel montre med udelukkende importvarer - mestendels uforgængelige sager som sten og keramik - taler sit tydelige sprog om den by, der middelalderen igennem var Danmarks port mod vest. Et tilsvarende fundbillede kan ingen anden dansk by opvise.

Reformationen i 1536 betegnes ofte som afslutningen på middelalderen. Som foran antydnet, har dette synspunkt ikke været gældende i denne udstilling, og Reformationen og dens lokale udslag får derfor et selvstændigt afsnit, der skal ses på baggrund af en skildring af de to kirkeretningers divergerende opfattelser.

Efter Reformationen følger afsnit om hekseforfølgelser, om Ribes lærde mænd, om handelsfolkene i 1600-årene og om det brogede byliv både uden- og indendørs, som vi kender til fra renæssancens Ribe omkring 1600. Så meget mere broget virker det måske, fordi vi ved des mindre om de samme forhold i middelalderen, men alligevel må montren med husgeråd fra Frederik den Andens og Chris-

tian den Fjerdes tid betegnes som en af udstillingens mest pragtfulde.

Herefter klinger det så ud gennem de afsnit, der skildrer "Den stille by" i 1600-årene, hvor handelen søgte nye veje uden om Ribe, og hvor til slut kun beretningen om forgangne tiders storhed var tilbage - sådan som det blev på Terpagers tid omkring 1700.

Erfaringer fra arbejdet

Blandt erfaringerne fra forarbejdet til udstillingen skal jeg koncentrere mig om dem, der vedrører det arkæologisk-historiske. De udsprang af, at det for første gang nogensinde lykkedes at gennemgå samtlige ripensiske middelalderfund og en større del af tingene fra nyere tid i ét hug og på ensartet vis. Magasinerne i Ribe rummer den uden tvivl rigeste samling af middelaldergenstande til belysning af dagligdagens byliv, som Danmark ejer. Man skal til byer som Lübeck, Bergen eller Lund for at finde noget tilsvarende.

Heri bestod den grundliggende erfaring, og selv efter udstillingens montering kan det knap ses, at noget er taget ud af magasinerne. Alle relevante genstande blev via EDB sorteret i de emnegrupper, som udstillingsplanen havde fastlagt. Ud fra denne sortering blev så valgt det, som pladsen i montrene tillod os at tage med, så selv ikke alle komplette middelalderlige lerkar kunne komme med i udstillingen. Kun en brøkdel af kamene, nogle af de fineste håndværksprodukter fra middelalderen, blev der plads til. Af skoene kun alt for få, og af tekstilerne nogle smagsprøver. Til gengæld understregede gennemgangen med al tydelighed, hvor mange ubesvarede spørgsmål, der endnu står tilbage.

Overraskende var det at erfare, at der næsten helt savnes håndværkerfund fra middelalderens Ribe. Slet ikke i form af hele værksteder og knap nok som affald, f.eks. slagger, halvfabrikata og den slags. Værktøjet er også sjældent, men det kan vel skyldes, at man som regel passede på det.

Uanset hvad årsagen måtte være - for manglende udgravningsaktivitet er der ikke tale om - så måtte afsnittet om håndværkere i byen kraftigt omarbejdes midt i sorteringen af fund. Kort over værksteder og fund blev det slet ikke til, skønt der på grundlag af skriftlige kilder kan udskrives lister fra middelalderens slutning over alle de håndværkere, som dengang flokkedes i byen. Selv om specialiseringen blev drevet vidt netop mod slutningen af middelalderen, må det dog være rimeligt, om noget tilsvarende var tilfældet i århundrederne forud. Men selv i Ribes metertykke lag fra 11-1200-årene glimrer lokale håndværkeres efterladenskaber i høj grad ved deres fravær.

Om årsagen kan man foreløbig kun gisne. Kan det tænkes, at Ribe var en sådan handelsby, at man forsynede sig med håndværksprodukter enten fra udlandet - eller fra værksteder i oplandet? Specielt hvis det sidste viser sig at have været tilfældet, antydes en helt anderledes arbejdsdeling mellem by og land, end hvad man hidtil har formodet. Så her er et felt, der må sættes på i fremtidens forskning.

Som helhed kom udstillingen til at handle mere om høj- og især senmiddelalderen end om Ribes bys første par århundreder fra ca. 1000 til 1200. Det skyldes tyngdepunktet i byens fund, men det falder samtidig i tråd med bestræbelserne inden for dele af den danske historieforskning i disse år på at skabe øget koncentration om præcis senmiddelalderen. Samtidig må det nok erkendes, at udstillingssammenhængen bagud i tid, dvs. til tidlig middelalder og vikingetid, måske nok er blevet lidt stedmoderligt behandlet.

Men 900- og 1000-årenes Ribe er jo imidlertid trods alt stadig kun repræsenteret med et begrænset antal fund, så fremfor enten at lave et "tyndt" udstillingsafsnit ved middelalderudstillingens begyndelse, eller ligefrem sætte plads af til kommende fund, blev det naturligvis valgt at brede sig med alt det, som nu engang var for hånden. Forhåbentlig vil der med tiden blive behov for en omarbejdning af udstillingen, når de eftertragtede fund først begynder at myldre, for særudstillinger med dem og måske sågar om føje år for en udvidelse af museets bygning. Det sidste kan lyde som storhedsvanvid, men er det vel egentlig ikke set i forhold til, at Den antikvariske Samlings gamle udstillinger om Ribes vikingetid og byens middelalder indtil 1993, hvor opførelsen af det nye museum blev sikret, skulle rummes på tilsammen under 100 kvadratmeter mod nu 2500 kvadratmeter (fig. 3).

De tidligste planer for en ny middelalderudstilling til afløsning af den udstilling, som havde stået siden ca. 1970, blev skitseret i 1990. Tanken var dengang at ombygge Samlingsens ejendom Sortebrødregade 3 til formålet, og selv om vi dengang syntes, det ville føre langt, må det i dag erkendes, at vi egentlig blot ville have leveret endnu et stykke kukkasseteater uden blot tilnærmelsesvis rimelige forhold for fund og publikum. Men flere af idéerne fra 1990 kom med i den nu færdige udstilling. Det gælder ikke mindst ønsket om at sætte mennesket i centrum, den tematiske opbygning og brugen af de elementer, som i deres endelige form fandt sammen i Oplevelsesshallens øjebliksbillede af Ribe september 1500.

Fig. 3. Ribes Vikinger. Foto: Lotte Madsen.

Per Kristian Madsen
Museumsleder
Vejle Museum
Flegborg 18
7100 Vejle